

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De divan voor de kindervertherapeut

Denken over spelen, spelend denken en spelen met gedachten

NICOLE VLIEGEN

Mijn gedachten over ‘de kindervertherapeut en de divan’ werden aanvankelijk gestuurd door vragen van de symposiumcommissie, zoals: Heeft de divan meerwaarde voor een psychoanalytisch kindervertherapeut? En zo ja, op welke wijze? Is het voor een kindervertherapeut zinvol om in analyse te gaan of kan het ook heel goed zonder? Het spelende kind en het liggen en spreken op de bank lijken op het eerste gezicht twee uiteenlopende activiteiten, maar wellicht zijn er overeenkomsten tussen deze twee, en zijn er verbindingsen te maken.

Daarover mijmerend, kwam ik onvermijdelijk ook bij de betekenis van mijn ‘persoonlijke analytische proces op de bank’. Ik heb geprobeerd enkele gedachten op een rijtje te zetten over hoe en waar ik ervaar dat deze persoonlijke analyse betekenis heeft voor mijn kindervertherapeutische werk. Dat betekent dat in deze bijdrage niet wordt ingegaan op de vele redenen om als psychoanalytisch psychotherapeut — ongeacht of je met kinderen of volwassenen werkt — te kiezen voor een analytisch proces op de bank, en dat vooral wordt stilgestaan bij waar de *bank* en het *kinderwerk* elkaar raken en beïnvloeden. Ik zal drie cruciale elementen uitwerken: de capaciteit van de therapeut om te spelen, de capaciteit om zich te laten verrassen — nauw verbonden met gevoelens van *gecontained* en gedragen te zijn geweest — en de capaciteit om regressie te kunnen dragen en hanteren. Daarnaast wordt beschreven hoe de kindervertherapeut leeft met het gevoel van ‘het kind in zichzelf dicht onder zijn huid’. Ten slotte wordt gereflecteerd over de wisselwerking tussen ‘op de bank’, ‘achter de bank’, en ernaast op de speelmat.

¶ *De kindervertherapeut en diens vermogen om te spelen*

Volgens Winnicott (1968) moet een therapeut in staat zijn tot ‘spelen’. Wanneer hij dit niet kan, is hij niet geschikt voor dit werk. Dit geldt voor alle therapeuten, maar voor kindervertherapeuten natuurlijk in het kwadraat. Maar wat

is 'kunnen spelen'? Betekent kunnen spelen dat de kindervertherapeut kinderlijk kan opgaan in een zwaardgevecht, dat hij geniet van met zijn handen een zandkasteel te maken of dat hij graag schaakt en liefst van al wint? Betekent het dat hij zich als een kind laat gaan in het spelen, of juist dat hij als volwassene infiltreert in het spel van het kind en er de weg wijst naar hoe het moet spelen? Of dat hij 'speels reflecteert' op het spel van het kind terwijl hij eraan participeert? Uiterlijk is dat allemaal 'spelen', maar het is niet altijd wezenlijk 'spel' in de betekenis van creatief spelen met ideeën en ervaringen uit de innerlijke wereld (Lanyado 1987).

¶ *Spel: 'a field of control' versus 'a field of repair'*

Ter introductie twee kleine momenten uit een ouder-kindbehandeling. Het betreft ervaringen met Tom, een adoptiekind van tweeëneenhalf jaar, die samen met moeder in de spelkamer komt.

Tom neemt een vlaggenstok die bovenop het kasteel staat, houdt deze als een microfoon voor moeders mond en zegt: 'Om te zingen. Mama zingen.'

In het begin van de therapie reageerde moeder als volgt: 'Nee', lacht mama. 'Dat is helemaal niet om te zingen. Dat is een vlaggenstok. Kijk, daarmee maak je de vlag vast aan het kasteel.' Tom en mama zijn verder bezig met het kasteel.

Een poos later in de behandeling, reageert moeder op een dergelijk initiatief van Tom met: 'Ja inderdaad, dit lijkt wel een microfoon. Welk liedje zullen we zingen?' 'Van 'piep zei de muis'', zegt Tom. 'Daar hou jij wel van, hé', zegt mama, en ze zingt het liedje voor hem.

In beide gevallen zien we uiterlijk iets dat we als 'spelen' kunnen benoemen. Toch gebeurt er iets fundamenteel verschillends. Zoals Toms moeder in het aanvankelijke therapeutische werk met haar zoontje speelde, was ze hem daarbij voortdurend dingen aan het leren. Wanneer Tom een krabbel maakte, benoemde moeder dat als de letter waar deze krabbel het meest op leek. Wanneer hij in een boekje bladerde, liet ze hem de woordjes benoemen die bij de plaatjes hoorden. Voor haar waren de dingen wat ze zijn, een vlaggenstok is een vlaggenstok en geen microfoon. In de loop van deze ouder-kindtherapie gaat moeder meer speels in op alsof-initiatieven van Tom.

Desmarais (2006) geeft aan dat spel 'a field of control' kan zijn, dan wel 'a field of repair'.¹ Met dit 'field of control' bedoelt ze dat aan spelen een 'educatieve waarde' kan worden toegekend: de een wil de ander binnen het spel iets aanleren of iets tonen. Dergelijk educatief spelen vindt plaats wanneer moeder het spel gebruikt om Tom iets te 'leren': een vlaggenstok hoort op een kasteel te staan en iets dat op papier komt is een letter...

Spel kan echter ook 'a field of repair' zijn, zoals in de tweede illustratie van het spel tussen moeder en Tom. Het spel wordt dan iets waarin iemand zijn gedachten kan laten gaan en waarbij er iemand met je meegaat: een ruimte om met iemand in rond te zwerven ('a space to float with someone'), aldus Desmarais. Een vlaggenstok kan een microfoon worden waarin je samen een liedje zingt, en waardoor het spelen een 'moment van ontmoeting' wordt (Stern e. a. 1998). Dergelijk spel maakt de relatie nabij en intiem en maakt de innerlijke wereld tot een plek waar het goed is om te zijn. Je kan er al flanerend op verkenning. De ervaring te mogen spelen met de realiteit, iemand daarin mee te mogen nemen, is een basisvoorwaarde opdat spel een therapeutische waarde kan krijgen.

¶ Een ruimte om met iemand in rond te zwerven

Opdat men als kindtherapeut die 'iemand' kan zijn, die zich laat meenemen in het spel van een kind, en die zich laat meevoeren in het verkennen van de innerlijke wereld van zo'n kind, dient men natuurlijk ook op verkenning te zijn geweest in zijn eigen innerlijke wereld in aanwezigheid van de speelse en creatieve geest van een ander. Ook voor de kindtherapeut moet er de ruimte zijn (geweest), 'om rond te zwerven in de innerlijke wereld', en natuurlijk ook 'iemand om mee rond te zwerven'. De kindtherapeut heeft zijn eigen ruimte nodig waarin hij kan spelen met ideeën en ervaringen, een ruimte waarin hij op verkenning kan gaan in zijn eigen binnenwereld met al zijn kanten: de aangename en warme oorden, de beklemmende en beangstigende plekken, de plaatsen die te vies zijn om alleen te betreden, die waarvoor hij zich doodschamt, de ruimtes die hij om goede redenen ooit hermetisch afsloot... Het lijkt me voor de hand liggend dat de sofa de plek bij uitstek is waar dit kan gebeuren, teneinde creatiever en vrijer met eigen gedachten en ervaringen te kunnen omgaan. In zijn eigen analyse kan de kindtherapeut zich speels en creatief op sleeptouw laten nemen.

Ik zou de vraag of de kindtherapeut een analyse nodig heeft om zijn werk goed te kunnen doen, daarom liever ombuigen naar *wat er essentieel is* in de analyse van een kindtherapeut. Hoe kan deze analyse niet alleen tot een persoonlijk proces leiden, maar ook groeikansen bieden om een stevige kindtherapeut te worden? Dan vormen creativiteit en speelsheid een eerste essentieel aspect. Vallino (2004) stelt dat instappen in het spel van het kind het kind erkent in zijn diepste eigenheid. De ervaring dat mijn analyticus zich liet meenemen in mijn 'spelen met ideeën', in mijn metaforen, heeft mij geholpen om deze visie van Vallino ten volle te verstaan. Zo kwam ik eens aan op mijn analyseplek met het gevoel dat ik absoluut niet wist wat te vertellen. Mijn hoofd voelde alsof het gevuld zat met één grote wattenbol. Toen ik dat dan maar zo vertelde, kwam daarop de vraag wat er zou gebeuren als ik ergens aan een draadje van die wattenbol begon te trekken. Niet de weer-

stand tegen het spreken werd geduid, maar er werd voor gekozen om binnen te treden in mijn metafoor. De talloze kleine momenten als deze waren essentieel voor mij als persoon en als kindervertherapeut, en absoluut even essentieel als de meer rationele interpretaties. Het zijn de kiemen geweest van waaruit een 'spelen met ideeën' in mijn leven en mijn werk mogelijk werd. Momenten van 'gehoord' worden in je meest persoonlijke metaforische en lichamelijke communicaties leiden tot een ervaring van nabijheid en intimiteit, het fundament waarop het cerebrale werk kan worden gebouwd. Ervaringen als deze zijn mijns inziens voor de kindervertherapeut van wezenlijk belang om zich op zijn beurt open te kunnen stellen voor wat een kind toont van zijn innerlijke wereld. Lanyado (2006) zegt in dit verband dat kinderen de meer intuïtieve en spontane kant van de therapeut willen verkennen, en dat ze het in bepaalde fasen van de therapie meer nodig hebben om deze kant te leren kennen dan de intellectuele kwaliteiten van de therapeut.

¶ *Iemand die bereid is mee 'rond te zwerven'*

Als pril kindervertherapeut was ik eens diep geschokt toen een volwassenen-analyticus zei dat hij Winnicott geen analyticus vond. Ik ben van mening dat een analyticus die Winnicott niet of slechts eenzijdig kent, of er niets voor voelt, beter niet begint aan de analyse van een kindervertherapeut. Voor de kindervertherapeut is het denken van Winnicott over de analytische relatie immers even essentieel als dat van Freud en Klein. Misschien is dat wel een criterium: als een kindervertherapeut in analyse wil gaan, zou hij stiekem een blik moeten kunnen werpen in de boekenkast van de beoogde analyticus om te ontdekken of er ook kinderauteurs in staan.

Ervaringen zoals hier beschreven, typeren de wat gespannen verhouding tussen volwassenen- en kinderverwerkers in het psychoanalytische werkveld. Kindervertherapeuten zien de volwassenenanalyticus meestal als nogal intellectueel ingesteld en theoretisch georiënteerd; als hulpverlener die in zijn spreken meer prioriteit toekent aan het zoeken naar theoretische zuiverheid dan aan het relationele gewroet op de werkvloer. Misschien zien kindervertherapeuten daardoor — deels terecht, maar niet helemaal — de analyticus meestal als iemand die welwillende neutraliteit invult met een zwijgzame abstinentie. Voor de kindervertherapeut is theorie per definitie iets om mee aan de slag te gaan en uit te proberen, de speelvloer wijst meestal snel uit wat je ermee aankan.

Volwassenenanalytici zien op hun beurt de kindervertherapeut niet altijd als een volwaardig psychoanalytisch therapeut. Het werk in de spelkamer wordt weleens gereduceerd tot het meer steunende, pedagogische of ontwikkelingspsychologische werk, of het spel wordt enigszins geromantiseerd waarbij voorbij wordt gegaan aan hoe de spelinhoud even 'rauw' en moeilijk verteerbaar kan zijn als de verbale inhoud in de analyse van een volwassene.

De geringe plaats die de kindertherapeutische en psychoanalytische ontwikkelingsliteratuur nog steeds krijgt in de Vlaamse psychoanalytische volwassenenopleidingen (in tegenstelling tot veel andere Europese opleidingen), is bovendien niet bevorderlijk voor een goede interactie tussen kindertherapeuten en volwassenenanalytici.

Wezenlijke verschillen tussen het kinder- en het volwassenenwerk betreffen de verhouding tussen het verbale en het non-verbale; het moederlijke en het vaderlijke; het participerende en het niet-participerende binnen een houding van 'welwillende neutraliteit'. Ook dient de kindertherapeut rekening te houden met een kind als een 'persoon in ontwikkeling en in relationele verbondenheid met significante anderen', waar de volwassenenanalyticus zijn analysant als een 'louter' individu zou kunnen beschouwen. Deze voor de kindertherapeut zo relevante thema's komen mondjesmaat op de analytische agenda van de volwassenenwerkers naarmate deze meer met vroeg- en zwaarder gekwetste volwassenen te maken hebben gekregen. Nochtans zijn het de thema's waarmee de psychoanalytisch kindertherapeuten intens geconfronteerd worden. Juist omdat zij zelf — vanuit de spelkamersituatie — gedwongen worden zich uiteen te zetten met al deze zeer complexe evenwichten, en omdat zij zich nooit kunnen verbergen achter een 'houding' of een 'professionele pose', verdragen zij als analysant wellicht niet goed dat de analyticus die zich achter hen bevindt dat wel zou doen. De ervaring van iemand die zich bekommert om zorg en *containment*, die durft te participeren in de relatie, die *containt* en de continuïteit bewaart, is zo belangrijk omdat je daar zelf zo hard mee geconfronteerd wordt. Het onderzoek van Heims Tessman (2003) geeft trouwens aan dat ook bij volwassenenanalytici het grote verschil tussen wanneer een analyse als helpend ('helpful') of juist kwetsend ('hurtful') wordt ervaren, het meest te maken heeft met de persoon van de analyticus. De gevoelsmatige betrokkenheid ('affective engagement') blijkt uit de verhalen van vierendertig analytici de meest cruciale factor te zijn wanneer ze na hun eigen analyse vooral een positief beeld en een stevige innerlijke analyticus blijven ervaren.

¶ *De capaciteit om zich te laten verrassen*

Een even cruciaal facet van het kindertherapeutische werk is het vermogen verrast te worden (Caper 2001; 'capacity to be surprised'). Meer uitgesproken dan in volwassenenwerk, dient de kindertherapeut te blijven 'denken tijdens het spelen en het handelen'.

..... Lisa, vier jaar, is een kind met randpsychotische belevingen. In de spelkamer was ze gedurende lange tijd extreem controlerend. Zij was steeds de bazige juf en ik zo vaak het onmachtige kind. Wanneer ik iets verkeerd begreep, kreeg ik vaak het deksel op mijn neus. Zo dacht ik eens dat ze

een bloem aan het tekenen was, maar het bleek een leeuw te zijn. Het hek was van de dam. Razend van woede ging ze tekeer, me de huid vol scheldend over hoe stom ik wel was. Geleidelijk aan bracht ze gedachten over 'zorg' aan de orde, soms afgewisseld met psychotische angsten over een allesvernietigende brand die de baby in de wieg doodde. In deze episode, waarin zorg en angst voor vernietiging aan de orde waren, bracht Lisa haar lievelingspop mee. Tijdens de zitting legde Lisa haar pop in een bedje, voedde de pop met een papflesje... Het thema 'zorg' kwam daarmee centraler te staan dan ooit. Aan het einde van de zitting vertrok Lisa en liet haar pop bij mij achter met de boodschap 'Zorg er goed voor'. Het ging me te snel, en verbouwereerd bleef ik achter met een babypop in de spelkamer.

Deze casus is er een uit de beginfase van mijn therapeutisch werk. Mijn eerste supervisor was iemand die mee op zoek ging naar wat dit te betekenen had, en naar hoe ik op deze 'acting in' (Zeligs 1957; Paniagu 1998) van een vierjarige een therapeutisch antwoord kon geven in mijn handelen. Het zoekproces naar mogelijke betekenissen in de supervisie verliep parallel met en droeg bij tot het zoekproces in de spelkamer.

Een latere ervaring betreft een zesjarig meisje dat een schaatje mee-bracht naar de spelkamer en het gebrek aan zoekproces in de supervisie van dat moment. Toen ik aan mijn toenmalige supervisor vertelde dat ik dat schaatje geaccepteerd had, bracht dit hem tot de vraag 'of een echte analyticus dat nu wel zou doen', me daarmee duidelijk makend dat ik nog een weg af te leggen had vooraleer ik me een 'echte analyticus' mocht noemen. Net als spel, kan dus ook supervisie of analyse een 'field of control' zijn, waar de ene speler — de supervisor of de analyticus — de ander iets leert over de regels en de grenzen van de realiteit: een vlaggenstok hoort op een kasteel, een analyticus hoort geen schaatje aan te nemen, een analysant hoort niet te handelen maar te spreken. Of een supervisor of analyticus kan zich omtrent het verbale materiaal opstellen als 'iemand die mee rondzwerft', iemand die zich mee op sleeptouw laat nemen in het verhaal van de ander, met zijn bewuste en onbewuste betekenislijnen, ongeacht via welke kanalen dat verhaal verteld wordt.

Kinderen communiceren vaak op een symbolisch niveau via fantasiespel en in metaforische communicatie, maar nog veel vaker communiceren ze via gedrag in de rechtstreekse interactie. Kinderpsychotherapeuten moeten leren 'al handelend in contact met het eigen innerlijk te blijven' en terzelfder tijd beslissingen nemen die mogelijk maken dat dit handelen poorten opent naar achterliggende, onbewuste fantasieën en processen. Dit is technisch een van de moeilijkste kwesties van het kindervertherapeut zijn: een antwoord afstemmen op zowel de inhoud van wat het kind brengt als op het ontwikkelingsniveau van het kind. Maar er is meer. En dit 'meer' betreft de fundamentele aanvaarding dat kinderen dit met je doen. Deze fundamentele aanvaarding

is geen technische kwestie, je leert dit *niet* via seminars en supervisie, maar in je analyse. Pas als je als analysant aan den lijve ervaart hoe je je analyticus mag raken en beroeren, mag voelen hoe hij of zij dingen in zich opneemt die jij daar legt, en ze voor je bewaart en er mee over nadenkt zodat ze verteerbaar worden, kan je ook verdragen dat kinderen moeilijke gevoelens in jou opwekken of pijnlijke ervaringen evoceren. Daartoe is het echter van belang dat je in de werkelijkheid hebt kunnen voelen hoe de analyticus ingaat op boodschappen die je al handelend tot uiting brengt. Misschien is dat de reden waarom ik er in mijn analyse van kon genieten te mogen zien hoe mijn analyticus — en tot hiertoe heb ik weinig redenen om te twijfelen of hij wel een echte analyticus was — vaak wel accepteerde wat ik figuurlijk maar ook letterlijk mee naar binnen bracht. Ik kon er vervolgens van genieten hem te horen denken, hem te horen zoeken naar een antwoord wanneer ik hem een rechtstreekse vraag stelde, of iets meebracht. Het is voor mij persoonlijk — maar zeker ook in mijn ontwikkeling als kindtherapeut — van groot belang geweest een analyticus achter de bank te hebben gevonden die zich slechts zelden verschool achter zijn professionele houding, en als hij het al wel deed, er nog op terug durfde te komen ook. Mogen voelen hoe de ander zoekt naar de betekenis van je handelen, hoe de ander verdraagt dat je moeilijke dingen doet of moeilijke vragen stelt, hoe de ander jouw aanspraken overleeft en in staat is om te blijven denken over betekenis, is voor mij cruciaal geweest om van kinderen, adolescenten en volwassenen te verdragen dat ze met mij een relatie aangaan waarin ze dingen van zichzelf ‘al doende’ aan de orde brengen. Caper (2001) noemt dit ‘het vermogen om zich te laten verrassen’, op zich te laten afkomen en in te laten werken wat het kind aanbrengt. Om dit vermogen te ontwikkelen, heeft de kindtherapeut enerzijds supervisoren nodig die helpen om theoretisch te verstaan en technisch te hanteren wat er gebeurt, maar evenzeer heeft hij een analyticus nodig die hij kan verrassen zonder hem omver te blazen, die een persoonlijke manier heeft gevonden om een professionele pose los te laten en toch professioneel te blijven (Hebbrecht 2007).

¶ *Het vermogen om regressie te verdragen en te hanteren*

Een ander essentieel aspect van het kindtherapeutische werk is het kunnen verdragen en aanvaarden van regressie en pathologie bij kinderen. Beginnende kindtherapeuten vinden dit ontzettend moeilijk. Ze vinden regressie en pathologische aspecten van kinderen vaak wat ‘vies’ en ‘eng’. Het zijn immers deze aspecten die ons snel en rechtstreeks in contact brengen met afgesplitste en verdrongen delen uit de eigen kindertijd. Een analyse kan helpen om die verloren stukken te integreren (Hebbrecht 2007).

Dit is natuurlijk niet zo anders voor wie met volwassenen werkt. Ook dan dreigen regressie en pathologie vooral iets ‘van de ander’ te blijven wanneer de therapeut of analyticus deze stukken in zichzelf onvoldoende verkend

en doorgewerkt heeft. Maar waar de beginnende volwassenentherapeut dit meer uit de weg kan gaan, wordt de kindervertherapeut er snel en overweldigend mee geconfronteerd. Het is een van de meest beangstigende aspecten van het kindervertherapeut zijn. Het meegenomen kunnen worden in de regressie, of het mee durven oversteken van de grens tussen fantasie en realiteit, is in het werken met kinderen pregnant aanwezig. Kinderen fluctueren sowieso gemakkelijker tussen regressie en progressie, vanwege hun kind-zijn. Dit is bovendien nog veel sterker bij kinderen met een ernstige preoedipale problematiek, zoals bij een ernstige gehechtheidsstoornis of een psychose. De eigen analyse, waarin deze moeilijke eigen kind-stukken worden doorgewerkt, is van cruciaal belang om de 'goedaardige' regressie die juist de normale ontwikkeling draagt en ondersteunt, te onderscheiden van de pathologische en disfunctionele regressie van de zwaardere pathologie, die de normale ontwikkeling ondermijnt.²

Het technisch hanteren van al dit fluctueren vergt veel oefening. Het verdragen ervan vergt een stevige verankering in de eigen persoon opdat dergelijke kernen van kinderen — maar ook van volwassenen — met een zekere draagkracht tegemoet kunnen worden getreden.

¶ *Het kind in zichzelf*

Vanuit het dagelijks contact met kwetsbare, vaak diep gekwetste kinderen ontsnapt de kindervertherapeut er niet aan het kind in zichzelf, met zijn kind-kwetsuren, op de bank te ontmoeten. Wellicht is dat in elke analyse zo. Toch kan ik me voorstellen dat het dag in dag uit bezig zijn met kinderen en hun kwetsuren op een krachtigere wijze het gekwetste kind in de kindervertherapeut op de voorgrond haalt of — in het minder gunstige geval — aanleiding kan zijn tot een krachtige ontkenning van de eigen kindkwetsuren.

Een lange therapie met een ontvoerd en verkracht kind confronteert de therapeut bijvoorbeeld met een heel andere kant van seksueel misbruik dan wanneer hij datzelfde verhaal uit de mond van een volwassene hoort. Hij leeft als het ware met het kind in zichzelf erg dicht onder zijn huid, in nauw contact met de afhankelijkheid die het kind voelt ten aanzien van zorgfiguren, en met de machteloosheid tegenover weinig zorgzame tot verwaarlozende en mishandelende volwassenen.

Mijn 'kindervertherapeut zijn' heeft geleid tot een enigszins beschermende reflex. Ik ben gemakkelijker bang — niet alleen voor wat volwassen seksualiteit met kinderen kan doen — maar ook voor het experimenteren met drugs bijvoorbeeld. Ik weet immers hoe dit een fragiele adolescent van zijn laatste afweermechanismen kan beroven. Kindervertherapeuten horen bovendien niet de volwassen verhalen over hoe iemands persoonlijk leven vast is geraakt in conflictueuze ervaringen; zij zitten er met hun neus bovenop terwijl het gebeurt in een kinderleven.

Hetzelfde geldt voor de rauwheid en ruwheid van de adolescentie. Met elke adolescentenbehandeling ga je door de rauwheid van je eigen adolescentie. Een adolescent die het therapeutische proces aangaat, dwingt je daartoe. Er is geen weg naast. Onlangs stond er voor de deur van een collega een meisje te wachten. Ik zag haar gezicht niet. Haar krullerige haar had ze helemaal voor haar gezicht gedrapeerd, zichzelf zo verbergend voor de buitenwereld. Het beeld alleen al sloeg meteen in mijn buik. Zonder woorden deed dit meisje — en ze was niet eens mijn patiënte — me even iets voelen van wat ze doormaakte, en hoe ze zich diep schaamde, wellicht om haar bijna volwassen seksuele lichaam. Maar nog voor je ‘weet’ hoe ze zich voelt, nog voor ze iets vertelt, heb je het ‘gevoeld’ door haar lichamelijke communicatie.

Dit contact met kinderlijke en adolescentaire gevoelens, is enerzijds verbonden met de eigen levensgeschiedenis. Je kiest ervoor om met kinderen te werken vanuit een persoonlijke gevoeligheid die je in de loop van je geschiedenis hebt aangescherpt. Maar dit contact met kinderlijke en adolescentaire gevoelens wordt op zijn scherpst gehouden doordat je je hele loopbaan door dag in dag uit met dergelijke gevoelens geconfronteerd wordt. Een dergelijk in contact blijven met kinderlijke gevoelens is bovendien noodzakelijk om je werk goed te kunnen doen en het werk met kinderen en jongeren au sérieux te kunnen nemen, om je door kinderen te laten raken in wat hen pijn doet, beangstigt, woest maakt. Daarvoor is die persoonlijke analyse zo belangrijk. Maar, hoewel noodzakelijk, het maakt je als kindtherapeut natuurlijk ook kwetsbaarder. Met die kwetsbaarheid leren omgaan betekent haar leren ervaren en hanteren als een persoonlijk en helpend instrument zonder ermee samen te vallen, haar leren aanvaarden zonder te veel kind of adolescent te blijven, haar in evenwicht te krijgen met volwassen vaardigheden en coping-mechanismen. Daarin is het wellicht toch anders dan voor de therapeut die met volwassenen werkt en die reeds over heel wat volwassen coping- en afweermechanismen beschikt om al die kinderpijn, kinderangst en kinderwoede de baas te kunnen.

¶ *Het belang van ‘achter de bank’ en het tragere vanzelflopende proces*

Er zijn mijns inziens twee essentiële verschillen tussen het analytische werk in de spelkamer en dat achter de sofa. Het eerste is van meer technische aard. In een kindtherapie dien je je interventies af te stemmen op de inhoud en de betekenis van wat er gebeurt, je dient dit meestal snel te doen, en bovendien in een combinatie van handelen en verbaal interveniëren. Ten slotte dient het verwoorden te gebeuren op een manier die aansluit bij het ontwikkelingsniveau van het kind. Dit vergt dat een beginnende kindtherapeut veel onzekerheid en falen moet kunnen verdragen. Het duurt vaak enkele jaren voor je als kindtherapeut het gevoel hebt dat je deze technische kant

soepel en geautomatiseerd kan doen verlopen, zoals je dat zelf goed vindt. In het werk achter de bank heb je meer reflectieruimte en -tijd. Je mag wat trager denken. Je mag bovendien je eigen volwassen taal blijven hanteren.

Een tweede essentieel verschil is mijns inziens dat de volwassene sneller de motor van zijn eigen therapeutische proces wordt. Luisterend aanwezig zijn, met een mentale openheid van vrij vlottende aandacht of van rêverie, waarbij er op je inwerkt wat er verteld wordt, is dan iets makkelijker en meer vanzelfsprekend. Immers, niet alleen de analysant is gedepriveerd van het face-to-facecontact. Ook de analyticus hoeft zich minder aan te trekken van hoe hij kijkt of welke indruk zijn houding maakt op de ander. Hij wordt veel minder scherp geconfronteerd met de non-verbale, faciale aspecten van de communicatie. Dat maakt niet alleen het spreken voor de analysant makkelijker, maar ook het luisteren voor de analyticus. Hij kan zich volledig richten op de verbale associatieketen van de ander, en op wat deze teweegebracht in zijn interne wereld aan gedachten en gevoelens. Hij kan deze op zich laten inwerken en laten doordringen, en nauw in contact blijven met wat er zich aansluitend in zijn innerlijke keuken — zoals Ferro (2006) dat zo beeldend noemt — afspeelt. Hij heeft meer tijd om er zijn gerecht voor te bereiden, en te kiezen wat hij de analysant gaat aanbieden en hoe hij dat gaat doen.

In het kinderwerk is dit anders. De therapeut blijft actiever en alerter op alle domeinen tegelijk. Er is iets als 'vrij vlottende aandacht' mogelijk op momenten waarop een kind vertelt, of wanneer het een verhaallijn uitwerkt via symbolisch spel. Maar evengoed laat de therapeut zich meenemen in de actie, en dient hij met een zwaard in de hand te rekenen op zijn verworven openheid voor onbewuste en betekenisvolle uitingen en op zijn zo hard getrainde technische kwaliteiten.

Zelf vind ik het een enorme verrijking de diverse processen — op de sofa, erachter, en ernaast op de speelmat — te kennen. Ik leer van kinderen in de spelkamer veel over hoe zij conflicten beleven en hanteren, ik zie onbewuste fantasieën en processen op het ogenblik dat ze nog volop in vorming en in ontwikkeling zijn. Dit helpt vaak om volwassenen te begrijpen, hen te helpen bij het terugvinden van kinderlijke ervaringen, fantasieën of conflicten — zoals die bevroren kunnen liggen onder een dikke defensieve sneeuwlaag. Van volwassenen op de sofa leer ik dan weer hoe kinderlijke fantasieën en conflicten zich een kronkelige weg zoeken in de psyche, en hoe deze de latere innerlijke wereld kleuren en invullen. Bovendien leer ik van volwassenen op de bank, wanneer ze hun gedachten en ervaringen over hun ouderschap uitgesponnen en genuanceerd onder woorden proberen te brengen, veel over de ouders die samen met hun kind de spelkamer binnenkomen. Waar de moeder op de bank kan verwoorden hoe ze zich vastgeklonken voelt aan haar kind en hoe dit soms leidt tot gedachten als het achter te willen laten om ervan verlost te zijn. Zo zie ik een moeder in de spelkamer zuchtend wegstaren wanneer haar kind naar de zandbak gaat. De moeder op de bank helpt me om bij

de moeder naast de zandbak te kunnen begrijpen hoe de uiting van verwerping wellicht samengaat met iets van overweldigende angst en onmacht. Het helpt me om observeerbare signalen van verwerping en afwijzing te verbinden met hoe wellicht pijnlijke taferelen zich afspelen in de innerlijke wereld van deze moeder. Het helpt me dan ook om er gericht en op een meer *containende* manier naar te vragen.

Voor mij zijn ervaringen op de sofa, erachter en ernaast, spelend op de mat, zeer bevruchtend. Het ene verdiept mijn begrijpen van het andere, en stelt me in staat om beter te kunnen helpen bij het uitdiepen en verstaan van ervaringen van zowel kinderen en volwassenen. Het helpt me ook om het kind, de volwassene en de analyticus in mijzelf beter te leren kennen en beter te kunnen inzetten op een manier die het meest aansluit bij de noden van patiënten.

Met dank aan Marc Hebbrecht, Lieve Van Lier, Ilse Theys en Patrick Meurs voor de stimulerende en vruchtbare hulp. De 'containende' aanwezigheid van collega's met een open geest is van het allergrootste belang om een psychoanalytisch denken levendig te houden.

Literatuur

- CAPER, R. (2001). The goals of clinical psychoanalysis: notes on interpretation and psychological development. *Psychoanalytic Quarterly*, 70, 99-116.
- DESMARAIS, S. (2006). 'A space to float with someone': recovering play as a field of repair in work with parents of late-adopted children. *Journal of Child Psychotherapy*, 32, 349-364.
- FERRO, A. (2006). *Countertransference and the characters of the psychoanalytic session*. Lezing op 24 november 2006, Kortenbergh.
- HEBBRECHT, M. (2007). Persoonlijke mededeling.
- HEIMS TESSMAN, L. (2003). *The analyst's analyst within*. Hillsdale/Londen: The Analytic Press.
- LANYADO, M. (1987). Asymbolic and symbolic play — Developmental perspectives in the treatment of disturbed children. *Journal of Child Psychotherapy*, 13, 33-44.
- LANYADO, M. (2006). The playful presence of the therapist: 'antidoting' defences in the therapy of a late adopted adolescent patient. In M. Lanyado & A. Horne (red.). *A question of technique. Independent psychoanalytic approaches with children and adolescents* (p. 130-148). New York: Routledge.
- PANIAGUA, C. (1998). Acting in revisited. *The International Journal of Psychoanalysis*, 79, 499-512.
- REXWINKEL, M. (ter perse). Van monoloog tot dialoog. In N. Vliegen & L. Van Lier (red.). *Een spel voor twee spelers — Spel en speelsheid in de psychoanalytische psychotherapie*. Leuven/Voorburg: Acco.
- STERN, D. N., SANDER, L. W., NAHUM, J. P., HARRISON, A. M., LYONS-RUTH, K., MORGAN, A. C., BRUSCHWEILER-STERN, N. & TRONICK, E. Z. (1998). Non-interpretive mechanisms in psychoanalytic therapy: the 'something more' than interpretation. *International Journal of Psychoanalysis*, 79, 903-921.
- VALLINO, D. (2004). *Thoughts about play in infant observation*. Abstract for a lecture at the 7th International conference on infant observation. Paths of growth: from the eyes to the mind. April 2004.

WINNICOTT, D.W. (1968). Playing: its theoretical status in the clinical situation. *International Journal of Psychoanalysis*, 49, 591-619.

ZELIGS, M. (1957). Acting in — A contribution to the meaning of some

postural attitudes observed during analysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 5, 685-706.

SUMMARY

The couch in the child psychotherapist's mind — Thinking about play, thinking during play and playing with thoughts

A child playing on the floor and an adult talking on the couch would at first seem to be quite different activities. But are there similarities and connections between them?

In this paper some ideas are offered as to how and where the author experienced personal analysis as meaningful for working with children, focusing upon common points between each. Three crucial elements are described: the therapist's capacity to play, the therapist's capacity to be surprised, and the therapist's capacity to bear and to handle regression. The therapist's experience in 'living with his inner child underneath his skin' is also described. Finally, some comments are made concerning the interplay between the therapist's experience on the couch, behind the couch, and on the floor next to the couch.

Key words: ability to play, child psychotherapist, couch, personal process

Noten

1 Het kijken naar spel vanuit deze twee invalshoeken, zoals uitgewerkt door Sarah Desmarais (2006), belicht een voor de psychotherapie cruciaal onderscheid met betrekking tot de waarde en functie van 'speelsheid'. Nederlandse termen

die deze Engelse concepten voldoende tot hun recht laten komen zijn moeilijk te vinden, daarom is ervoor gekozen de Engelse termen te gebruiken.

2 Een heldere illustratie van de interactie tussen pathologische regressie en ontwikkeling is te vinden bij Rexwinkel (ter perse).